

JADID MA'RIFATPARVARLARINING MAKTABLARDAGI O'QITISHGA OID QARASHLARI

Axmadjonova Gulnoza Rustamjon qizi, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi "Islom tarixi va manbashunosligi IRCICA" kafedrasi o'qituvchisi

**IN THE SCHOOLS OF THE MODERN
ENLIGHTENERS ATTITUDES ON TEACHING**
*Akhmadjonova Gulnoza Rustamjon qizi, Teacher of the IRCICA
Department of Islamic History and Source Studies of the
International Islamic Academy of Uzbekistan*

ОТНОШЕНИЕ ДЖАДИДОВ К ОБУЧЕНИЮ В ШКОЛАХ

Ахмаджонова Гульноза Рустамжон кызы, преподаватель кафедры «История ислама и источниковедения IRCICA» международной исламской академии Узбекистана

Annotatsiya: *Jadidlar ochgan "usuli jadid" maktablarida diniy (islomiy) ilmlarni ham, dunyoviy fanlarni ham o'rgatishga harakat qilgan va maktablar uchun tuzgan o'quv dasturlariga islom tarixiga oid darsliklarni ham kiritishgan.*

Kalit so'zlar: *jadidlar, ma'rifatparvar olimlar, yangi usul maktablari, islom tarixi, diniy fanlar, dunyoviy fanlar, darsliklar.*

Аннотация: *Джадиды старались преподавать как религиозные (исламские) науки, так и светские науки в открытых ими школах «усули джадид», включали учебники по истории ислама в созданные ими учебные программы для школ.*

Ключевые слова: *джадиды, просвещенные ученые, школы нового метода, история ислама, религиозные науки, светские науки, учебники.*

Abstract: *Jadids tried to teach both religious (Islamic) sciences and secular sciences in the "Usuli Jadid" schools opened by them, and included textbooks on the history of Islam in the curricula they created for schools.*

Keywords: *Jadids, enlightened scholars, new method schools, Islamic history, religious sciences, secular sciences, textbooks.*

KIRISH. Jadidlar ochgan "usuli jadid" maktablarida diniy (islomiy) ilmlarni ham, dunyoviy fanlarni ham o'rgatishga harakat qilgan va maktablar uchun tuzgan o'quv dasturlariga islom tarixiga oid darsliklarni ham kiritishgan. Bunga bir qancha sabablar mavjud edi. Avvalo, ruslar bosqiniga qadar Turkiston o'lkasida madrasalarda asosiy fanlar diniy

ilmlar hisoblangan. Undan tashqari, XIX asr oxiri – XX asr boshlariga kelib, aholi orasida turli bid'at-xurofotlar keng tarqalgani jadidlar oldiga millatga islomning asl mohiyatini, uning ilmga targ'ib qiluvchi din ekanini, zamona ilmni egallashga hech qachon to'sqinlik qilmasligini tushuntirish masalasini qo'yan edi. Shuning uchun jadid

[https://orcid.org/
0001-0009-1588-2191](https://orcid.org/0001-0009-1588-2191)

e-mail:

g.r.axmadjonova@gmail.com

maktablarida ham mumtoz madrasa ta'lim tizimi davom ettirilgan holda, tizim takomillashtirilib, maktab o'quv dasturida musulmon bolalari bilishi zarur sanalgan islom tarixi ham alohida fan sifatida qoldirilgan. Lekin sho'rolar senzurasini sababli dastur qisqa tuzilib, fan "Muxtasar islom tarixi" nomi bilan atalgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Bu borada Mahmudxo'ja Behbudiy (1875-1919), Abdulla Avloniy (1878-1934) va Abdurauf Fitrat (1886-1938) birinchilardan bo'lib islom tarixiga oid darsliklar tuzishgan. Jadid ma'rifatparvarlarining islom tarixiga bag'ishlangan muxtasar asarlari haqida filologiya fanlari doktori, professor H.Boltaboyev: "Jadid adabiyoti namoyandalari tomonidan yaratilgan muxtasar islom tarixlarining ham pedagogika va ilohiyot tarixida alohida o'rni bor. Ular yangi maktablarning ilm toliblari uchun farzi ayn bo'lgan islom tarixidan saboq berish orqali, avvalo, ma'rifatparvarlik g'oyalari targ'ib qilishda sobit turdilar. So'ngra ushbu muqaddas tarixning asosiy qismini o'quvchilarga quyi sinflardayoq uqtirishga harakat qilganlarki, bularning sa'y-harakatlari barcha jamiyatlar uchun saboq bo'lg'usidir. Chunki bolaning ilk yoshligidanoq imonli-e'tiqodli bo'lib o'sgani unib-o'sayotgan jamiyatning yutug'idir. Agar jamiyat komillik sari intilish taraddudida bo'lsa, e'tiborni ko'proq yosh avlodga qaratadi va uning takomili yoshlarning o'sib-ulg'ayishi bilan barobar kechadi", - deya fikr bildiradi.

MUHOKAMA. Mahmudxo'ja Behbudiy 1909-yilda "yangi usul" maktablari uchun "Tarixi muxtasari islom" ("Islomning qisqacha tarixi") darsligini yozgan. Mahmudxo'ja Behbudiy o'zining "Muntaxabi jug'rofiyayi umumiy" darsligida "Eski xurofot va isroiliyat so'zlari bizning tafsir kitoblarimizgacha kirib ketgan" deb [1], bu masalani ham "Tarixi muxtasari islom" darsligida hal qilishga harakat qilgan. Behbudiy musulmonlar tarix, islom tarixini o'qishi zarurligini ta'kidlab: "Qur'oni karimda tarixiy xabarlar va o'tgan qissalar to'g'risida ko'p oyati sharif bordur. Bir xil oyatlarda Alloh taolo tarafidan anbiyoi a'zami alayhissalomning qissa va ahvoli tarixiya va voqeai qavmiyalari bayon bo'lib, yana mashhur qavm va xalq va hatto mashhur odamlarning qissa va ahvoli tarixiya va voqealari bayon bo'lg'andur... Tangri taboraku taolo tarafidan bo'lgan bu qissalar ilmi

tarixni asl va asosini tashkil beradur va biz, musulmonlarni, o'tgan tarix va qissalarni o'qub ibratlanmog'imizga buyuradur" [2]. Mahmudxo'ja Behbudiy yangi usul maktablarida "Muxtasar islom tarixi" fani joriy qilingani haqida shunday degan: "Usuli jadid ismli maktablarda "Tarixi islom", "Tarixi anbiyo" ismida risolalar ta'lim berilurki, bolalarning dini mubini Islom va anbiyoi a'zamni yaxshi bilishlariga bois bo'lur. Ammo, ma'al-taassuf ba'zi o'ylamay so'ylaguvchilar tarix va jug'rofiya o'qumoqni bid'at va gunoh deb bechora avomni ozduradurlar. Bizni Turkistonda ba'zi eng muhtaram muborak kishilar tarixdan bexabardurlar". Behbudiy maktablarda millat farzandlarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash uchun tarixni bilishlari kerakligini ta'kidlagan. Behbudiyning o'zi islom dini bilimdoni, yirik ulamo – qozi, muftiy lavozimlarida faoliyat yuritganidan kelib chiqib, aytishimiz mumkinki, islomning vatanparvarlik, ilmga targ'ib qilishi to'g'risidagi g'oyalari chuqur bilgan. Shuning uchun ham "Oyina" jurnalida bosilgan "Tarix va jug'rofiya" maqolasida o'tgan payg'ambarlar, din va ummatlarning ahvolidan, payg'ambar Muhammad alayhissalom, sahobalarning islom ummati uchun qilgan mehnatlaridan xabardor bo'lish uchun ham tarixni o'rganish zarurligini aytgan. "Xulosa, din-u dunyodan boxabar bo'lmoqni xohlaydurg'on har kim uchun tarix o'qumoq kerak, chunki har nimarsa va ishning asli va nasli tarixdan bilinur" [3].

NATIJAHLAR. Mahmudxo'ja Behbudiydan so'ng, yana bir ma'rifatparvar Abdulla Avloniy Toshkentda "Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi Islom" nomli darslik yaratdi. Asar Avloniyga qadar bu mavzuda bitilgan darsliklardan o'qitish usuli jihatidan nisbatan to'liq ma'lumot berishga mo'ljallangan va masalaning pedagogik jihatiga ko'proq ahamiyat berilib, o'quvchiga oson tushuntirishga harakat qilingani bilan farqli edi. Asarning birinchi nashri 1910-yilda amalga oshirilgan [4]. Darslik 1917-yilgacha ikki marta nashr qilingan. A.Avloniy darsligining ahamiyatli jihati shundaki, unda ismi Qur'oni karimda zikr qilingan payg'ambarlardan tashqari, Shis, Yusha', Ash'iyo alayhissalom kabi Qur'oni karimda zikri kelmagan payg'ambarlar haqida ham qisqa ma'lumotlar bor. Darslik 52 ta bo'limdan iborat. Asar sarlavhasidan so'ng "Odam alayhissalomdin Muhammad alayhissalomg'acha arolarinda o'tgan payg'ambarlarning qissalari va zuhuri islom. Usuli

jadidaga muvofiq ravishda maktabi ibtidoiyalarimiz (boshlang'ich maktablarimiz)ning uchinchi va to'rtinchi sinf shogirdlari uchun tartib berilib, Turkiston shevasinda eng mo'tabar asarlara iktifo qilinub (foydalanib), qisqacha Hazrati Odam alayhissalomdin xilofati roshidin zamonigacha darj qilinub (yozilib), maydoni intishora qo'yildi", degan so'zlar yozilgan [5]. Kitobda mavzular tarixiy izchillikda keltirilgan bo'lib, o'quvchini qiziqtiradigan uslubda yozilgan. Darslikdagi Qur'oni karim hamda hadisi shariflar asosida, ma'lumotlar "isroiliyot" hikoyalaridan xoli tarzda yozilgani bilan qimmatlidir. Jadid maktablarida islom tarixini o'qitish tarafdorlaridan yana biri yirik ma'rifatparvar Abdurauf Abdurahim o'g'li Fitrat edi. Abdurauf Fitrat ham "yangi usul" maktablarida islom tarixini o'qitish zarurligini ta'kidlab, Istambuldan qaytgach, 1914-yilda "Muxtasar islom tarixi" darsligini tuzgan[6]. Uning darsligi Mahmudxo'ja Behbudiy va Abdulla Avloniyning shu nomdagi darsliklaridan o'zining tarixiylikka alohida ahamiyat bergani bilan farqli hisoblanadi. Darslik muqaddima va 3 qismdan iborat: 1-qism "Saodat davri", 2-qism "Birinchi to'rt asl xalifalar (xulafoi roshidin) va 3-qism "Ummaviylar va Abbosiylar". Muqaddimada tarix ta'rifi berilgan" tarix – millatlarning o'tmishini, taraqqiyotini hamda tanazzulining sabablarini o'rganaturg'on ilmdir". So'ngra tarix taqsimida umumiy va xususiy tarix tasniflanadi: "Tarix ikki qismdan iborat: umumiy tarix va xususiy tarix. Barcha millat va jamiyatlarning ahvolini bayon qiladigan soha umumiy tarix deb ataladi. Xususiy tarix birgina millat va birgina jamiyatning tarixini yoritadi. Islom tarixi ham xususiy tarix jumlasiga kiradi; binobarin, Islom tarixi Hazrati Payg'ambar (s.a.v.)ning dunyoga kelishlaridan va Islom dinining dunyoga tarqalishidan bahs qilib, Islom olamining taraqqiyotini tushuntirib beradi. Islom tarixini bilish barcha musulmonlar uchun farzdir" [7]. Darslikning asosiy qismi yuqorida aytilganidek tarixiylik tamoyiliga to'liq rioya qilingan holda "Rum (Vizantiya) va Eronning islomdan avvalgi ahvoli (milodiy besh yuzinchi yillar)" bobi bilan boshlanib, Andalusiya'dagi musulmonlarning tugatilishigacha bo'lgan katta bir davrning muxtasari hisoblanadi. Asarning 2004-yili "Yangi asr avlodi" nashriyoti tomonidan qilingan nashriga muharrirlik qilgan

Asror Samad asar haqida: "Abdurauf Fitrat risolasini Andalusdagi xalifalar tarixi bilan tugatadi. Tugatgan, degan gap agar rost bo'lsa! Bizning nazarimizda ham risolaning davomi bordek. Ehtimolki, tala-to'plarda, Fitratning boshiga balo-ofatlar yog'ilganda asarning davomi yo'qolgandir.

XULOSA. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, garchi biz jadidlarning "yangi usul" maktablarida islom tarixini o'qitishga bo'lgan harakatlari, shunga bag'ishlab yaratgan darsliklari, ularning mazmun-mohiyatini uchta jadid namoyandasi misolida ko'rib o'tgan bo'lsak-da, aslida boshqa ko'plab jadid namoyandalari ham bu borada asarlar yozgan, buning faol targ'ibotchisi bo'lgan. Ularning bu faoliyatlari muqaddas dinimiz, milliy qadriyatlarimizni to'liq saqlagan holda jahonga bo'y ko'rsatish, zamona ilmini o'rganish, Ovro'po tajribasini egallashga qaratilgan edi. Jadid ma'rifatparvarlarining islom dini tarixini maktablarda o'qitishi tolerantlik, sabr-toqatlilik, o'zgalarning vijdon erkinligi huquqini hurmat qilish kabilar asli islom dini ta'limotida, uning muqaddas kitobi bo'lmish Qur'oni karimda qat'iy belgilanganini yosh avlod ongiga singdirishda katta xizmat qilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Axmadjonova G., Raxmatxonov A. Mahmudxo'ja Behbudiyning geografiyaga oid darsliklari tahlili.// "Jadidlarning ilmiy-pedagogik merosi: tarix va zamonaviylik" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari (II to'plam). Farg'ona: 2024. –B 631-636.
2. Алимова Д.А., Рашидова Д.А. Махмудхўжа Бехбудий ва унинг тарихий тафаккури. –Т.: "Академия", 1999. –Б 43.
3. Jadidlar. Abdulla Avloniy/Olim Oltinbek. – Т.: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. –B 68.
4. Абдулла Авлоний. Мухтасар тарихи анбиё ва тарихи Ислom (нашрга тайёрловчи, изох ва сўнгсўз муал. Р. Баракаев). –Т.: ТИУ нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2008. –Б 2.
5. Jadidlar. Abdurauf Fitrat/Н. Boltaboyev. –Т.: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. –B 125.
6. Абдурауф Фитрат. Мухтасар ислом тарихи (сўзбоши муал. ва таржимон Ҳ. Болтабоев). –Т.: Янги аср авлоди, 2004. –Б 2.